

KOOPERATİFLER KANUNU ÇERÇEVESİNDE «ÖZYÖNETİMCİ FİRMA» DENEMESİ

Öğr. Gör. Dr. Bilge Aloba KÖKSAL
Boğaziçi Üniversitesi
İdari İlimler Fakültesi

GİRİŞ

Bu çalışmanın ana amacı 1969 Kooperatifler Kanunu çerçevesinde özyönetimci bir firma oluşturma olanaklarını araştırarak bu firmanın ekonomik açıdan bir değerlendirmesini yapmaktır.

Bu amaca uygun olarak birinci bölümde kooperatifin ekonomik bir birim olarak tanıtılmasına ve Türkiye'deki geçmişine kısaca yer verilmiş, ikinci bölümde ise Türk Kooperatifinin teorideki özyönetimci firmanın başlıca özellikleri ile ne ölçüde bağdaşabileceği, kooperatifin muhtemel ekonomik ortamına da işaret edilerek, araştırılmıştır.

Üçüncü bölüm özyönetimci Türk Kooperatifinin ekonomik tahlilini içermektedir. Bu amaçla, özyönetimci firmanın istihdam, sermaye birikimi, finansman ve büyüme ile ilgili davranışları konusunda teoride varılmış bazı sonuçlara değinilmiş ve Türk Kooperatifinin bu sorunları çözümlenmede kullanabileceği olanakların kısa bir değerlendirmesi yapılmıştır. Kooperatifin yararlandığı vergi bağışıklıkları ve indirimleri gibi özendirici ekonomik önlemlerle, devletin kooperatife sağladığı desteğin niteliği de bu bölümde yer almaktadır.

Çalışmamızın son kısmı, önceki bölümlerde varılan sonuçların kısa bir değerlendirmesini ve kanunda yapılmasını önerdiğimiz ufak değişiklikleri kapsamaktadır.

I. EKONOMİK BİR BİRİM OLARAK KOOPERATİF

Ondokuzuncu yüzyıldan bu yana kooperatifleşme hareketinin amacı kişilerin ve ekonomik birimlerin iktisadi zayıflıklarını yenebilmek için bir araya gelmeleri olmuştur. Ancak kooperatifin ekonomik yönü uzun süre

yeterince dikkate alınmamış ve kooperatif rekabetin hakim oluğu bir iktisadi ortam içinde yaşaması gereken bir teşebbüs olarak düşünülmemiştir. Modern görüş bu eksikliği farkederek kooperatifin ekonomik yönüne ağırlık vermiş tarifini şu şekilde yapmıştır:

«Üretim, kredi, tüketim ve mesken temini gibi başlıca ekonomik ihtiyaçların tatmini amacıyla... bir işletme oluşturan insanların birleşme teşebbüsüne kooperatif denir»⁽¹⁾

Modern kooperasyon teorisi başlıca iki tip kooperatifi dikkate almaktadır. Yardımcı kooperatif veya hizmet kooperatifi olarak tanımlanan birinci tür kooperatifte ekonomik birimler veya gerçek kişiler, üyelerinin pazarlama, satımına veya kredi temin etme işlemlerini gerçekleştirmek üzere bir kooperatif kurarlar. Bu tür kooperatifte her ortak⁽²⁾ aynı zamanda kooperatifin müşterisidir ve kooperatifle yaptığı işlemlerle orantılı olarak gelirden pay alır. Örneğin pazarlama kooperatiflerinde gelir dağıtımı kooperatife teslim edilen ürün miktarına, tüketim kooperatiflerinde ise satın alınan mal miktarına göre yapılır.

Emek değerlendirme veya üretim kooperatifi olarak tanımlanan ikinci kooperatif tipinde üyeler (ortaklar) biraraya gelerek emekleri ile kooperatife katkıda bulunurlar. Müşteri - ortak özdeşliği yerine, işçi - ortak özdeşliğinin söz konusu olduğu ve gelişmekte olan ülkeler için özellikle önerilen bu kooperatif modelinde⁽³⁾ her işçi katkısı ile orantılı olarak gelirden pay elde eder. Özyönetimci firmanın kooperatif olarak da adlandırılması, bu firmanın teorisinin geliştirilmesinde üretim kooperatifinin demokratik yönünün de (işçilerin yönetime hakim olmaları ile kâr paylaşımının) katkısı bulunduğu delâlet etmektedir.

Türkiye'de kooperatifleşmeye doğru ilk adım Osmanlı İmparatorluğu zamanında atılmış⁽⁴⁾ ise de, ilk yasal düzenleme Cumhuriyetten sonra 1926 yılında yürürlüğe giren eski Ticaret Kanununda yer alan maddelerle gerçekleştirilmiştir. Gerek bu kanunda gerekse bu kanunun yerine geçmek üzere 1957'de çıkarılan Türk Ticaret Kanununda kooperatif, bir ticaret

(1) Z.F. Fındıkoğlu, *Kooperasyon Sosyolojisi*, İstanbul, 1967, s. 119.

(2) İnceleyeceğimiz kooperatif özel teşebbüs çerçevesinde olacağından «ortak» ve «üye» sözcükleri eş anlamda kullanılmıştır.

(3) C. Kıvanç, «Kooperatifçiliğin Ekonomik Teorisi», *Fındıkoğlu Armağanı*, İstanbul, 1977, ss. 329-358.

(4) Mithat Paşa tarafından 1863'te çıkarılan «Memleket Sandıkları Nizamnamesi ile kooperatiflerin ilk düzenlemesi yapılmıştır. Bakınız: R. Poroy, Ü. Tekinalp ve E. Çamoğlu, *Ortaklıklar Hukuku*, İstanbul, 1972, s. 674.

ortaklığı türü olarak kabul olunduğundan bağımsız bir statüye sahip değildi. Buna karşılık tarım kooperatifleri ayrı bir ilgi görmüş ve 1935 yılında çıkarılan ve halen yürürlükte bulunan iki özel kanunla düzenlenmişlerdir. 1930'lardan beri süregelen kooperatifleri ayrı bir Code'da toplama çabaları 1969 yılında sonuçlanmış ve bugünkü Kooperatifler Kanunu yürürlüğe girmiştir. Bu kanun, modern işletmecilik prensiplerine uygun olması bakımından olumlu görülmüş ise de, yeterince bağımsız olmadığı gerekçesi ile bazı yazarlar tarafından eleştirilmiştir. (6)

Son yıllarda Türkiye'de kooperatiflere duyulan ilgi yeniden canlanmıştır. Bunun nedeni özel ve kamu kesimlerinin yanısıra kurulması düşünülen üçüncü kesimde kooperatiflerin potansiyel birimler olarak önemli rol oynayabilecekleridir. Sistemin özyönetime verdiği ağırlık siyasi partilerin birçoğu tarafından, farklı ölçülerle de olsa, olumlu karşılanmaktadır. (6) Ekonomik teoride özyönetimci firmanın giderek daha fazla ilgi görmesinin yanısıra bu nokta da, Kooperatifler Kanunu çerçevesinde bir özyönetimci firma kurabilme konusunun araştırılması önemli kılmaktadır.

Türk Kooperatifinin, teorideki özyönetimci firmanın özellikleri ile ne ölçüde bağdaştığını araştırmadan önce önerdiğimiz kooperatifin yüklenmesini istediğimiz görev üzerinde kısaca duralım.

Önermekte olduğumuz özyönetimci kooperatifin, serbest teşebbüs sistemi içinde mal ve hizmet üretip katma değer yaratarak ekonomik kalkınma ve sanayileşmeye katkıda bulunması beklenmektedir. Dolayısıyla bu kooperatifin üretimle ilgili herhangi bir alanda faaliyet gösterebilmesine engel bulunmamalıdır. 1969 kanununda kooperatifin amacı şu şekilde belirlenmiştir :

«Ortakların belirli ekonomik menfaatlerini ve özellikle meslek ve geçimlerine ait ihtiyaçlarını karşılıklı yardım, dayanışma ve kefalet suretiyle sağlayıp korumak» (7)

Bu tanımda, daha önce vermiş olduğumuz tanımdan farklı olarak, kooperatifin üretici bir işletme olduğuna değinilmemiştir. Ancak bu, kanunun hizmet kooperatiflerini düzenlemek amacını gütmesinden ötürü doğal sayılabilir. Buna rağmen kanun kooperatifin faaliyet alanlarını sınır-

(5) İbid., s. 677. Anonim ortaklıklara ilgili hükümlerin kooperatiflere de uygulanabilmesi ve T. Ticaret Kanununda hala kooperatiflere ilişkin maddelerin bulunması bu konudaki eleştirilerin başlıcalarıdır.

(6) Bakınız : O. Türkoğan, *Türkiye Açısından Özyönetim*, İstanbul, 1977.

(7) *Kooperatifler Kanunu*, İstanbul, 1976, s. 3. (Madde 1)

landırılmamış fakat Madde 4 ile ana sözleşmede bu alanların belirtilmesi hükmünü koymuştur. (8)

Geniş bir şekilde yorumladığımız zaman mal ve hizmet üretiminde bulunan ve kooperatif şeklinde kurulmuş endüstriyel bir teşebbüsün gerek birinci maddede belirtilen amaca gerekse faaliyet alanlarına değinen dördüncü maddeye aykırı düşmeyeceğini söyleyebiliriz. Çalışmamızın ileriki bölümlerinde kanunda yapılabilecek bazı ufak değişikliklerle bu teşebbüsün özyönetimci firmanın başlıca özelliklerine sahip kılınabileceğini göstermeye çalışacağız.

II. TÜRK KOOPERATİFİ İLE ÖZYÖNETİMCİ FİRMANIN ÖZELLİKLERİNİN BAĞDAŞTIRILMASI

Özyönetimci firmanın, ilk olarak Ward ve Vanek (9) tarafından ileri sürülmüş olan en önemli özelliği emeğin işletme yönetimine sahip olmasıdır. Emek kavramı ile işletmede çalışanların tümü ifade olunmakta ve yönetim, çoğunluk sistemine göre her işçinin eşit söz hakkına sahip olduğu bir düzen içinde yürütülmektedir.

Kooperatifler Kanunu Madde 18 ile de açıkça ifade edildiği gibi (10), bütün ortakları kooperatif için bazı hizmetleri yerine getirmekle yükümlü kılmakla mümkündür. Ana sözleşmeye bu doğrultuda bir hüküm konulması ve yeni üyelerin hizmet yükümlülüğünü kabul etmeleri ile ortak - işçi özdeşliğinin gerçekleşmesi için bir adım atılmış olur. Ancak bunun tam anlamı ile gerçekleşebilmesi kooperatifin ücretli işçi çalıştırma hakkını kullanmamaya karar vermesi ile mümkündür.

Kooperatifin en önemli karar organı olan ortaklar genel kurulunda her ortak, sahip olduğu sermaye payı dikkate alınmaksızın sadece bir oya sahiptir. (11) Kooperatifin bu özelliği onu kazanç dağıtımının sermaye payına göre yapıldığı sermaye şirketlerinden ayırmakta ve teorideki özyönetimci firmaya yaklaştırmaktadır. Genel kurul, yönetim kurulu ve denetçileri seçme yetkisine sahiptir. 1000'den fazla ortağa sahip büyük kooperatiflerde anasözleşmede belirtmek şartı ile bir ortağın genel kurulda en

(8) İbid., s. 5.

(9) Bakınız: B. Ward, «The Firm in Illyria: Market Syndicalism», *American Economic Review*, cilt 48, 1958, s. 566-89, ve J. Vanek, *The General Theory of Labor-Managed Market Economies*, New York, 1970, s. 1.

(10) *Kooperatifler Kanunu*, *op. cit.*, s. 8.

(11) İbid., s. 25 ve s. 26. (42 ve 48 inci maddeler)

fazla 9 ortağı temsil etmesi mümkündür. (12) Kanun ayrıca genel kurulun yerini alabilecek bir temsilciler kurulunun seçilebilmesine olanak sağlamaktadır. (13) Yönetim kurulu üyeleri ortaklar arasından 4 yıllık dönemler için seçilirler ancak yeniden seçilmeleri mümkündür. (14) Kooperatif teşebbüse tanınan bu rotasyon sistemi ile dolaylı ve dolaysız karar verme olanakları, Türk Kooperatifinin uygulamadaki (15) özyönetimci firmalara olan benzerliğini arttırmaktadır.

Özyönetimci firmanın ikinci önemli özelliği teşebbüsün gelirinin tüm üyeler tarafından paylaşılmasıdır. İlk geliştirilen modellerde (Vanek'te olduğu gibi) gelir dağıtımını eşitlik (egaliter) temeline göre yapılmakta ve işletme işçi başına düşen geliri azamileştirmeye çalışmaktadır. Gelir ise, hasılat —maliyetler (sermaye ve hammadde maliyeti)— vergiler şeklinde tarif edilmektedir. (16) Modeldeki firma asgarî ücretle bağımlı olmadığından formüle emek giderleri dahil edilmemekte ve emek aynı zamanda müteşebbisin rolünü de üstlendiğinden işletmenin riskini de taşımaktadır. (17) Özyönetimci firmanın daha sonra geliştirilen uzun dönem tahlillerinde ise şimdiki gelirlerin azamileştirilmesi yerine gelecekte elde edilebilecek gelirlerin şimdiki değerinin azamileştirilmesi varsayımının daha geçerli olabileceği düşüncesinden hareket edilmiştir. (18)

Türk Kooperatifinde Madde 38'de belirtildiği gibi ana sözleşmede hüküm bulunduğu takdirde ve yedek akçelerin ayrılmasından sonra gelir-gider farkı kooperatifle yaptıkları işlemlerle orantılı olarak ortaklara dağıtılabilir. (19) Gelir eşit olarak dağıtılmadığından bu sistem teoride sözü geçen «inegaliter» kâr bölüşümü sistemine yaklaşmaktadır. (20) «Kâr» sermayenin getirisini ifade ettiğinden, Kanun bu sözcüğü kullanmaktan özellikle kaçınmakta ve gelir-gider farklarını «hasıla» olarak tanımlamaktadır. Ayrıca Ka-

(12) İbid., s. 22. (Madde 49)

(13) İbid., s. 25. (Madde 54)

(14) İbid., s. 25 ve s. 26. (56 ve 57 inci maddeler)

(15) Bakınız: B. Horvavt, «Yugoslav Economic Policy», *American Economic Review*, cilt 61, 1971, ss. 71-169.

(16) J. Vanek, *op. cit.*, s. 1.

(17) D. Dubravčić, «Labor as Entrepreneurial Input: An Essay on the Theory of the Producer Cooperative Economy», *Economica*, cilt 37, 1970, ss. 297-360.

(18) Bakınız: E. Furubotn, «The Long-Run Analysis of the Labor-managed Firm: An Alternative Interpretation», *American Economic Review*, cilt 66, 1976, ss. 104-120.

(19) *Kooperatifler Kanunu*, *op. cit.*, s. 18.

(20) Bakınız: J. E. Meade, «The Theory of Labor-Managed Firms and of Profit Sharing», *Economic Journal*, cilt 82, 1972, ss. 402-428.

nun esas itibariyle hizmet kooperatiflerini düzenlemek amacını güttüğünden, Madde 38'de belirtildiği gibi, ortak-dışı işlemlerden elde edilen hasılların dağıtılmasına olanak vermemektedir.⁽²¹⁾ Ancak bu kısıtlamanın istenilmeyen ekonomik sonuçları olabileceğinden bu maddenin değiştirilmesi ile kooperatifin rekabet gücünün artacağı kuşkusuzdur.

Özyönetimci firmanın ele alacağımız üçüncü ve son özelliği istihdam özgürlüğü olarak ifade olunmaktadır.⁽²²⁾ Modern kooperatifler hukukuna hakim olan ve Türk Kanununda dolaylı bir şekilde yer alan açık-kapı ilkesi üyelere giriş ve çıkışta serbesti tanımaktadır. Bu ilkenin ortaya çıkardığı iki önemli sonuçtan birincisi ortak sayısının ikincisi ise sermayenin değişken oluşudur.⁽²³⁾ Kooperatifi, sermayenin sabit olduğu anonim ve limited ortaklıklardan kesin olarak ayıran bu ilke doğrultusunda kooperatif her üyelik müracaatım dikkate alır ancak girişi sınırlayan yükümlülükler koyabilir.

Bir üyenin kooperatiften çıkarılması ise, genel kurulun çoğunluk kararını gerektirdiğinden daha güçtür.⁽²⁴⁾ Ancak anasözleşmeye çıkarılma şartları ile ilgili hükümler konulabilir. Üyenin kendi isteği ile ayrılması halinde açık kapı ilkesinin geçerliliğine rağmen kooperatifin ekonomik çıkarları dikkate alınarak ana sözleşmeye çıkışı kısıtlayıcı bazı hükümler dahil edilebilir.⁽²⁵⁾

Yukarıda yapmış olduğumuz kısa tahlilin ışığı altında özyönetimci firmanın başlıca özelliklerinin Kooperatifler Kanunu çerçevesinde oluşturmak istediğimiz özyönetimci endüstriyel firma için de büyük çapta geçerli olduğunu söyleyebiliriz.

Özyönetimci Türk Kooperatifinin ekonomik açıdan bir değerlendirmesine geçmeden önce, bu kooperatifin sosyalist modelin bir transplantasyonu değil kamu kuruluşlarının da ortak olabileceği⁽²⁶⁾ özel bir teşebbüs olduğu işaret etmemiz gereken noktalardan biridir. Ayrıca bu teşebbüs kendi yapısındaki firmaların oluşturduğu bir ortam yerine kamu ve özel teşebbüsün aynı piyasa için üretim yapabildiği bir karma ekonomi düzeni içinde faali-

(21) *Kooperatifler Kanunu, op. cit., s. 18.*

(22) J. Vanek, *op. cit., s. 2.*

(23) R. Poroy, Ü. Tekinalp ve E. Çamoğlu, *op. cit., s. 686.*

(24) *Kooperatifler Kanunu, op. cit., s. 9. (Madde 16)*

(25) Madde 11'de belirtildiği gibi üyenin 5 yıldan önce ayrılamaması sağlanabilir. Özel kanunla düzenlenmiş tarım kooperatiflerinde ise hiçbir üye 10 yıldan önce kooperatiftan ayrılamaz (Madde 7).

(26) *Kooperatifler Kanunu, op. cit., s. 2.*

yet gösterecek ve ekonomide halen mevcut eksik piyasa şartlarına maruz kalacaktır.

III. ÖZYÖNETİMCİ TÜRK KOOPERATİFİNİN EKONOMİK AÇI- DAN DEĞERLENDİRMESİ

Bu bölümde özyönetimci firmanın davranışları ile ilgili teoride varılmış bazı sonuçlara değinerek istihdam, sermaye birikimi, finansman ve büyüme sorunları açısından Türk Kooperatifinin bir değerlendirmesi yapılmıştır. Bu incelemenin kapsamı dışında kalması nedeniyle karar sürecinin dolaysız olmasından doğabilecek yönetimle ilgili sorunlara yer verilmemiş ve kooperatifin bu konuda herhangi bir firmadan daha fazla sorunla karşılaşmayacağı varsayılmıştır.

1) İstihdam

Gelişmekte olan ülkelerde ve Türkiye'de önemli bir ekonomik ve sosyal sorun olan işsizliğe çözüm getirmesi beklenen sanayileşme çabaları, sanayi kesimindeki istihdam artışının katma değer artışının gerisinde kalması nedeniyle istenilen sonucu vermemiştir. İşçileri ve onların tasarruflarını biraraya getirecek büyük endüstriyel kooperatifin işsizlik sorununu çözümlenmede katkısı olabilecektir.

Özyönetimci firmanın kâr azamileştiren firmaya kıyasla (eşit sermaye varsayımı altında) daha az üretim yapma ve daha az istihdam yaratma eğiliminde olduğu ileri sürülmüştür.⁽²⁷⁾ Emek maliyetinin gelir payını da içermesinden dolayı yüksek olması, ve ancak üye başına düşen geliri azaltmadığı takdirde yeni işçi istihdam edilebilmesi bu eğilimin nedeni olarak gösterilmektedir. İşçi sayısı artışı ile büyüyen işletmede mevcut üyelerin önceki kadar etkin bir kontrolle sahip olamayacakları korkusu da, Furubotn⁽²⁸⁾ tarafından işaret edildiği gibi, özyönetimci firmada istihdamı olumsuz yönde etkileyebilecek bir unsurdur.

Özyönetimin ve gelir paylaşımı sisteminin ürünü olan bu eğilimlerin Türk Kooperatifinde de ortaya çıkması beklenebilir. Kooperatifler Kanunu açık kapı ilkesine göre kooperatifi değişir ortaklı bir kuruluş olarak tanımladığı için⁽²⁹⁾ bu eğilimlerin bir ölçüde önlenmesi mümkündür. Her or-

(27) B. Ward, J. Vanek ve D. Dubravciç'in daha önce anılmış eserlerinde belirtildiği gibi.

(28) E. Furubotn, *op. cit.*, ss. 104-120.

(29) *Kooperatifler Kanunu*, *op. cit.*, s. 3. (Madde 1)

tağın en az bir ortaklık payı satmaması zorunluluğunun doğurabileceği istihdam üzerindeki muhtemel olumsuz etki, beher ortaklık senedi değerinin düşük tutulması ile önlenebilir⁽³⁰⁾ ve böylece işçi arzının sürekliliği sağlanabilir. Buna rağmen kooperatif kanun tarafından⁽³¹⁾ yönetim kuruluna verilen fakat genel kurula da devredilebilen yetkiye dayanarak yeni üye kabulü konusunda özerk bir şekilde karar verebilir.

İstihdamı kısıtlama eğiliminin ekonomideki kaynak tahsisini de olumsuz yönde etkileyebileceğini düşünen bazı iktisatçılar, özyönetimci firmaya ücretli işçilerin de kabul edilebilmesini önermektedirler. Örneğin Dubravcic⁽³²⁾ deneme devreleri için ücretli işçi istihdam edilmesi ve ancak devreyi başarı ile tamamlayanların tam üyelik haklarından (özyönetim ve gelir paylaşımından) yararlandırılması görüşünü savunmaktadır.

Türk Kooperatifi ticaret siciline kayıtlı tüzel kişilik kazanmakta⁽³³⁾ ve ücretli işçi istihdam etme hakkına sahip olmaktadır. Ancak ücretli işçilerin yönetime katılma ve gelirden pay alma hakları olmayacağından, çok sayıda ücretli işçi bulunması işletmenin özyönetim ilkesinden önemli ölçüde uzaklaşması anlamına gelecektir.⁽³⁴⁾ Özyönetimci Türk Kooperatifinde, istihdam üzerindeki olumlu etkilerinden ötürü ücretli işçi bulunması hoş görülecek ise, bu işçilerin toplam üye sayısının belirli bir yüzdesi ile sınırlandırılmasını önermekteyiz.

Emek verimliliğini ve dolayısıyla emeğe dağıtılacak olan geliri arttırmamasından ötürü, özyönetimci firmanın sermaye - yoğun teknikleri tercih etme eğiliminde olacağı da iddia edilmiştir.⁽³⁵⁾ Bunun gerçekleşmesi özyönetimci firmanın istihdam yaratma olanakları üzerinde istenilmeyen bir etki yaratabilir. Ancak bu görüşe karşı görüşler de ileri sürülmüştür. Bunlar, sermaye - yoğun yatırımların daha riskli olması ve risk yayma olanaklarının çok kısıtlı olması nedeniyle işçilerin bu tür yatırımlara rağbet etmeyecekleri düşüncesinden kaynaklanmaktadır.⁽³⁶⁾ Türkiyede kooperatifleri kontrol ve koordine etme yetkisi Madde 86 ile Ticaret Bakanlığına verildiğin-

(30) Kanunun tanıdığı asgarî değer Madde 19'a göre 100 TL'dir. *Ibid.*, s. 11.

(31) *Ibid.*, s. 7. (Madde 8)

(32) D. Dubravcic, *op. cit.*, ss. 297-310.

(33) *Kooperatifler Kanunu*, *op. cit.*, s. 6. (Madde 7)

(34) Böyle bir uygulama örgüt-İçi yönetim sorunları da yaratabilir.

(35) Bu iddialar örneğin D. Dubravcic ve J. Vanek'in adı geçen eserlerinde yer almaktadır. Bunlardan Vanek, kâr azamileştiren firmaya oranla özyönetimci firmanın daha küçük olacağını ve daha yüksek sermaye/emek oranına sahip olacağını öngörmektedir.

den⁽³⁷⁾ istenilmeyen eğilimler zamanında teşhis edilerek gerekli önlemlerin alınması kolaylıkla sağlanabilir.

Özyönetimci firmanın istihdam kısıtlama olasılığının, ekonominin bu tür firmalardan oluştuğu halde dahi makro anlamda işsizliğe yol açmayacağına teoride işaret edilmiştir. Bunun bir nedeni firmada kişi başına yüksek gelir olanaklarının yeni özyönetimci firmaların kurulmasını teşvik ederek piyasa yapısını daha rekabetçi bir hale getirmesi, diğeri ise ücret-fiyat oynaklığı nedeniyle ayarlamaların kolayca gerçekleşmesidir.⁽³⁸⁾ Türkiye’de özyönetimci kooperatiflerin milli gelir içinde başlangıçta küçük bir paya sahip olmalarının beklenmesi ve devletin yeni kurulacak kooperatiflere sağlayabileceği destek istihdam üzerindeki olumsuz etkileri önleyebilecektir.

2) Sermaye Birikimi ve Finansman

Türk Kooperatifinin sermaye birikimi ve finansman durumunun kısa bir değerlendirmesine geçmeden önce Kanundaki sermaye kavramının bazı özelliklerini kısaca gözden geçirmek uygun olacaktır.

Madde 1’de belirtildiği gibi limited ve anonim ortaklıkların aksine kooperatif sermayesi değişkendir. Sermayenin önemli bir unsur olmasına ve tescil işleminin sermayenin 1/4’ü ödenmeden yapılamamasına⁽³⁹⁾ karşılık, firmanın kontrolü sahibolunan sermaye payına dayanmadığından kooperatif sermayesinin taşıdığı anlam da farklı olmaktadır.

Türk Kooperatifinde üyelerin aym zamanda teşebbüsün sahibi olmaları ve her ortaktan en az bir ortaklık payı alınması zorunluluğu⁽⁴⁰⁾, bu kooperatifi, devletin işletme varlığına sahip olduğu ve işçilerin sadece kullanma haklarının bulunduğu sosyalist uygulamadan (Yugoslavya’da olduğu gibi) önemli ölçüde uzaklaştırmaktadır. Bu mülkiyet sistemi ortağa, ayrılma payına düşen birikmiş gelire ek olarak sermaye payını da geri isteme hakkını vermektedir. Türk Kooperatifine kamu kuruluşlarının da ortak olabileceği bir özel teşebbüs niteliğinin hakim olmasına rağmen, sermayenin toplumsal bir nitelik taşıdığı da görülmektedir. Bu, iki noktadan kaynaklanmaktadır: Birincisi tasfiye durumunda ancak ana sözleşmede belirtilmiş ise ortakların tasfiye artığı üzerinde hak iddia etmeleri⁽⁴¹⁾, ikincisi ise bir

(36) D. Dubravcić, *op. cit.*, ss. 297-310.

(37) *Kooperatifler Kanunu, op. cit.*, s. 37.

(38) J. Vanek, *op. cit.*, s. 390.

(39) *Kooperatifler Kanunu, op. cit.*, s. 5. (Madde 4)

(40) *Ibid.*, s. 11. (Madde 19)

(41) *Ibid.*, s. 34. (Madde 83) Anasözleşmede öngörülmeuği takdirde kooperatif malvarlığı Kooperatifler Birliğine kalır.

ortanın ayrılmasında payın ödenmesinin 17'inci maddeye⁽⁴²⁾ uygun olarak 3 yıla kadar ertelenebilmesidir. Dolayısıyla kooperatiflerde mülkiyet hakkının özüne bağlı kalmakta fakat sınırlandırılmasına olanak sağlanmaktadır.⁽⁴³⁾

Madde 28'de⁽⁴⁴⁾ ifade edildiği gibi ana kural kooperatifin alacaklılarına karşı yalnız malvarlığı ile sorumlu olmasıdır. Büyük endüstriyel kooperatifler için bunun bir avantaj olduğu ve sermaye birikimine ve istihdama olumlu etki yapacağı kuşkusuzdur. Buna rağmen kooperatif, anasözleşmede hüküm bulunduğu takdirde, zararları kapatma amacı ile ortaklardan ek ödeme isteminde bulunabilir.⁽⁴⁵⁾ Ancak böyle bir hükmün anasözleşmeye konması, kooperatifi büyük ve nisbeten riskli girişimlerden alkoyabileceği için, kanımızca sakıncalı olabilecektir.

Kooperatif ortaklarının pay senetleri isme yazılı ve devredilebilir nitelikte olmalarına rağmen piyasada işlem görebilen kıymetli evrak vasfına sahip değildirler.⁽⁴⁶⁾ Ancak işçi - ortakların bu devir hakları, önce de belirtildiği gibi, kısıtlanabilmektedir. Kooperatif varlığına ortakların sahip olması otofinansmam olumlu yönde etkileyeceğinden Türk Kooperatifi bu yönden, işçilerin işletme varlığını sadece kullanma hakkına sahip oldukları özyönetimci firmaya oranla daha avantajlı durumdadır. Böylece Türk Kooperatifinde işçiler gelirlerini firmaya yatırmayı tercih edecekler ve Furubotu'un⁽⁴⁷⁾ görüşünden farklı olarak paralarını bankaya yatırma eğiliminde olmayacaklardır.

Düşük tatmin düzeylerindeki kişilerin tüketim eğilimlerinin yüksek olacağı ve şimdiki geliri ileride elde edilebilecek gelire tercih edecekleri, çoğunlukla kabul dilen bir gerçektir. İşçilerin işletmeye sahip oldukları kooperatif modelinde de bu husus geçerli olabileceğinden bazı ek teşvik unsurlarına başvurmak gerekebilir. Bu amaçla önermek istediğimiz bir önlem, belirli bir süre kooperatifte kalan ortakların paylarına vadeli mevduat faizine eş faiz verilmesi ancak faiz ödemesinin ortak ayrıldığı zaman yapılmasıdır. Böyle bir önlem kooperatife yeni üye çekmek ve mevcut üyeleri daha fazla pay senedi almaya özendirmek bakımından yararlı olacaktır.

(42) Ibid., s. 10.

(43) R. Poroy, Ü. Tekinalp ve E. Çamoğlu, *op. cit.*, s. 688.

(44) *Kooperatifler Kanunu*, *op. cit.*, s. 15 Anasözleşmeye hüküm konulması ile sınırlı ve sınırsız sorumlu kooperatifler kurulabilir.

(45) Ibid., s. 16. (Madde 31)

(46) Ibid., s. 8. (Madde 14) ve s. 11 (Madde 18)

(47) E. Furubotu, «Toward a Dynamic Model of the Yugoslav Firm», *Canadian Journal of Economics*, cilt 4, 1971, ss. 182-197.

tır. Kanun, anasözleşmede hüküm bulunuyor ise, gelir - gider farkının %50'si dağıtıldıktan sonra ortak paylarına en fazla %7 oranında faiz öde-
nebileceğini söylemektedir.⁽⁴⁸⁾ Otofinsman amacı ile yapılmış bu düzen-
leme, mevcut hali ile bu amacı gerçekleştiremeyeceğinden ve işletmenin bü-
tün fonlarının dağıtılmasına neden olabileceğinden hakh olarak sert eleş-
tirilere uğramıştır.⁽⁴⁹⁾

Diğer ticaret ortaklıklarına hakim olan kazanç paylaşma fikri koope-
ratif için bir amaç olarak düşünülmediğinden Kanun bir ortağını sahip ola-
bileceği pay değerini 30 000 TL. ile sınırlandırmıştır.⁽⁵⁰⁾ Kanunun yü-
rürülüğe girdiği 1969 yılından bu yana para değerinde meydana gelen düşüş
dikkate alınacak olursa bu sınırın yükseltilmesi gereği ortaya çıkacaktır.
Ancak sınırlamanın da bazı sakıncaları olabilir. Bunlardan ilki, üst sınırın
sermaye oluşturulmasını engelleyerek kooperatifi kısıtlı sermaye gerektiren,
verimlilik ve getirinin düşük olduğu faaliyet alanlarına bağlamasıdır. İkin-
cisi ise kamu kuruluşlarının ortak olarak yapmak isteyecekleri sermaye kat-
kısını kısıtlamasıdır.

Kredi sağlam konusunda Kanun 19 uncu madde ile, banka ve diğer
kurumlara başvuran kooperatiflere öncelik tanımaktadır.⁽⁵¹⁾ Ayrıca Kanun
kamu tüzel kişilerine ortaklık hakkı tanıyarak kamu finansman kurumları-
nın da kooperatif üyesi olabilmelerine olanak vermektedir. Yalnızca koope-
ratif kesimini finanse etmek üzere yeni bir banka kurulması için öneri-
ler⁽⁵²⁾ yapıldığına ve bu önerilerin ciddiyetle incelendiğine de bu arada
işaret etmemiz gerekir.

Özetle ifade edersek, yukarıda önerdiğimiz ufak değişikliklerin de
katkısı ile endüstriyel kooperatif sermaye birikimi ve finansman açısından
iyi teçhiz edilmiş olacaktır.

3) Büyüme ve Teşvik

Son olarak endüstriyel Türk Kooperatifine kanunun sağladığı büyüme
olanakları, teşvik ve devlet desteği üzerinde durulacaktır.

Önce işaret etmemiz gereken bir nokta kooperatifin fiziksel büyüme-

(48) *Kooperatifler Kanunu, op. cit., s. 18. (Madde 38)*

(49) Bakınız : R. Poroy, Ü. Tekinalp, E. Çamoğlu, *op. cit., s. 743.*

(50) *Kooperatifler Kanunu, op. cit., s. 11. (Madde 19)*

(51) *Ibid., s. 11-12.*

(52) Bakınız: *Halk Sektörü Semineri, Köy İşleri ve Kooperatifler Bakanlığı*
Yayımları, Ankara, 1974.

sine hiçbir yasal engel bulunmadığıdır. Kanun Madde 3 ile⁽⁵³⁾ kooperatifin gerek duyduğu hallerde ülke içinde ve dışında şube açabileceğini söylemekte, Madde 8 ile de⁽⁵⁴⁾ bir kooperatifin diğer bir kooperatifle birleşmesine olanak tanımaktadır. Eksik rekabetin geçerli olduğu piyasalarda kooperatif birleşme suretiyle büyüyerek finansman ve rekabet açısından daha güçlü duruma gelebilir. Bilindiği gibi eksik rekabetin hakim olduğu piyasalarda firmalar mamul çeşitlendirmesi yolu ile büyümeye de rağbet etmektedirler. Anasözleşmede değişik alanlarda faaliyet gösterilebileceği belirtilerek riskin yayılması ve mamul çeşitlendirmesi yolu ile kooperatifin güçlenmesi sağlanabilir. Ancak ortak-dışı işlemlerden elde edilen hasılanın dağıtılmaması kooperatifi büyüme konusunda önemli etkisi olabilecek bir teşvik unsurundan yoksun bırakmaktadır.

Teoride ileri sürüldüğüne göre ölçekten doğan istifadelerin özyönetimci firmayı büyümeye teşvik etmesi beklenecektir.⁽⁵⁵⁾ Buna neden olarak yüksek gelir beklentilerinin yeni yatırımları arttıracığı gösterilmektedir. Ancak ölçekten doğan istifadeler işçi başına düşen sermaye gereksiminin yüksek olduğu tarım dışı kesimler için daha ziyade geçerlidir. Aşağıda ele alacağımız teşvik önlemlerine rağmen Türk Kooperatifinin bu tür endüstrilere girmede gerekli sermayeyi sağlama olanaklarından yoksun oluşu, bu alanlarda başlangıçta devlet desteğini kaçınılmaz kılacaktır. Yönetici kadronun karar sürecinde bir ölçüde serbestiye sahip olmasının da otofinansmanı arttırarak özyönetimci firmanın büyüme hızını olumlu yönde etkileyebileceği ileri sürülmüştür.⁽⁵⁶⁾ Böyle bir etkiye dayanarak yönetici kadroya serbesti tanınması hoşgörülecek ise, devlet müdahalesini de aynı nedenle savunmak mümkündür.

Kooperatifin büyüme olanaklarına bu şekilde değindikten sonra kanun çerçevesinde kooperatife tanınan dolaylı ve dolaysız destek üzerinde kısaca duralım.

Kooperatifin büyüme olanaklarına bu şekilde değindikten sonra ka-görevleri Kanununun 86-91'inci maddeleri ile Ticaret Bakanlığına verilmiştir.⁽⁵⁷⁾ Bakanlık bu görevleri, kooperatifler, kooperatif birlikleri, merkez

(53) *Kooperatifler Kanunu*, *op. cit.*, ss. 4-5.

(54) *Ibid.*, s. 34-35.

(55) Bakınız: E. Furubotn, *op. cit.*, ss. 104-120, ve A. B. Atkinson, «Worker-Management and the Modern Industrial Enterprise», *Quarterly Journal of Economics*, cilt 87, 1973, ss. 375-392.

(56) A. B. Atkinson, *op. cit.*, ss. 375-392.

(57) Köy İşleri ve Kooperatifler Bakanlığının kurulmasından sonra bu görevleri Ticaret Bakanlığı namına bu bakanlık yürütmektedir.

birlikleri ve Milli Kooperatifler Birliği için örnek anasözleşmeler hazırlamak⁽⁵⁸⁾, kontrolörler yollayarak bu kurumları denetlemek⁽⁵⁹⁾, bu kuruluşların genel kurul toplantılarında temsilci bulundurmak⁽⁶⁰⁾, tutacakları muhasebe defter ve usullerini belirlemek⁽⁶¹⁾ ve kooperatiflerin gelişme ve tanıtılmasında yardımcı olmak⁽⁶²⁾ suretiyle yerine getirir. Kontrol ve koordinasyonun gerçekleşmesine yardımcı olmak üzere Kanun, kooperatiflerin federatif bir sistem içinde yatay ve dikey olarak örgütlenmelerini öngörmektedir. Böylece kademeli bir şekilde, kooperatifler biraraya gelerek kooperatif birliklerini, birlikler biraraya gelerek merkez birliklerini, merkez birlikleri ise Milli Kooperatifler Birliği kuracaklardır.⁽⁶³⁾ Milli Kooperatifler Birliğinin yönetim kurulu üyeleri ile Devlet Planlama Teşkilatı ve bazı bakanlık temsilcileri Türkiye Kooperatifleri Danışma Kurulunu oluştururlar.⁽⁶⁴⁾ Sıkı bir devlet kontroluna olanak veren bu örgütsel yapı ileride oluşturulması düşünülen kooperatif kesiminin denetlenmesinde önemli ölçüde yardımcı olacaktır.

Kanununun 93'üncü maddesi kooperatife tanınan dolaylı destek, yani vergi bağışıklıkları ve indirimleri hakkındadır.⁽⁶⁵⁾ Bunlar arasında, kooperatifleri teşvik etme ve sermaye birikimine yardımcı olma açısından en önemli olanı kurumlar vergisi bağışıklığıdır. Buna ek olarak kooperatifler çeşitli harç ve damga vergilerinden, Banka ve Sigorta Muameleleri Vergisinden muaf tutulmakta, ayrıca kooperatifin sahip olduğu gayrimenkuller de çeşitli indirim ve bağışıklıklardan yararlanmaktadır. Ancak gerice yörelerde kurulan tüm firmalar bazı benzer teşvik tedbirlerinden yararlandıklarından, kooperatife bu yörelerde tanınan ayıcahk kısıtlı olmaktadır. Bundan dolayı bir çeşit dolaysız sübvansiyonun kooperatif kesimini başlatmada daha yararlı olabileceği kanısındayız.

IV. SONUÇ

Çalışmamızın amacına uygun olarak ilk iki bölümde kooperatifin bir sanayi ortamı içindeki rolünü kısaca ifade ederek Türk Kooperatifini öz yönetimci firmanın özellikleri ile bağdaştırmaya çalıştık. Bu bölümlerdeki

(58) *Kooperatifler Kanunu, op. cit., s. 38. (Madde 88)*

(59) *İbid., s. 39. (Madde 90)*

(60) *İbid., s. 38. (Madde 87)*

(61) *İbid., s. 38. (Madde 89)*

(62) *İbid., s. 91. (Madde 94)*

(63) *İbid., ss. 30-33. (Maddeler 70-80)*

(64) *İbid., s. 33. (Madde 80)*

(65) *İbid., ss. 40-41.*

tahlile dayanarak, ortak-dışı işlemlerden elde edilen gelirin dağıtılmasına olanak vermeyen Madde 38'in değiştirilmesi ve kooperatifin Madde 1'de ifade edilen amacının muhtemel yeni bir yorumu ile,, Kooperatifler Kanunu çerçevesinde özyönetimci bir endüstriyel teşebbüs kurmanın mümkün olduğunu söyleyebiliriz.

Türk kooperatifinin ekonomik açıdan kısa bir değerlendirmesini kapsayan üçüncü bölümden çıkarabileceğimiz en önemli sonuç, özellikle finansman ve büyüme açısından kooperatifin oldukça elverişli durumda olduğudur. 30 000 TL.'lık sınırın kaldırılması (veya tavanın yükseltilmesi) ve ortaklık paylarına vadeli mevduat faizi ödenmesi ile kooperatifin finansman olanakları daha da artacaktır. Ayrıca özyönetimci kooperatifte ücretli işçi kullanımını kısıtlayacak yasal bir düzenleme getirilmesi, ancak istihdam sübvansiyonu ile muhtemel olumsuz etkilerin önlenmesi de yararlı olacaktır.

Yukarıda değindiğimiz önerilerin de yardımı ile Türk Kooperatifi ekonomik kalkınmaya katkısı olacak özyönetimci bir endüstriyel işletme görevini yüklenebilecektir.